

رویکرد سازمان جهانی تجارت نسبت به انرژی‌های تجدیدپذیر

علی فاتح^۱، ایرج حسینی صدرآبادی^۲

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل اقتصادی دانشگاه لوزان

۲. استادیار دانشگاه شهید چمران اهواز

چکیده

انرژی در روابط تجاری بین‌المللی از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار است، اما سازمان جهانی تجارت مشخصاً به این بخش نپرداخته است که این موضوع سبب بروز مشکلاتی در زمینه تنظیم مقررات مرتبط با تجارت کالا و خدمات در بخش انرژی شده است. علاوه بر این، افزایش تمایل کشورها به استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر و به دلیل نگرانی‌های برخاسته از گرمایش زمین و آلودگی‌های زیست‌محیطی سبب شده است تا بحث اعمال مقررات سازمان جهانی تجارت بر این دسته از انرژی‌ها با چالش‌های جدی روبه‌رو شود. ایجاد تعادل بین قواعد موجود حاکم بر تجارت آزاد و مجازدانستن اقدامات کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت در خصوص حمایت از توسعه و بهره‌برداری گسترده از انرژی‌های تجدیدپذیر به‌ویژه پس از صدور آرای مرتبط از سوی رکن حل اختلاف بیانگر وظیفه عمده سازمان جهانی تجارت برای حل این خلأ قانونی در آینده است.

واژگان کلیدی

انرژی، تجدیدپذیر، تجارت آزاد، سازمان جهانی تجارت، رکن حل اختلاف، گات، منابع طبیعی.

۱. مقدمه

با توجه به اهمیتی که به مباحث تغییرات جوی مبذول شده است، انرژی تجدیدپذیر به‌آهستگی توجه دنیا را به طور کامل به خود جلب کرده است. تغییرات جوی^۱ گسترده منبعث از گازهای گلخانه‌ای^۲، بدون شک عمده‌ترین عامل تهدیدکننده حیات بشری به شمار می‌آیند. تولید انرژی پاک از انرژی‌های تجدیدپذیر امروزه به‌منزله هدف عمده کشورهای مختلف دنیا در نظر گرفته شده است تا بدین‌وسیله تغییرات جوی را کاهش دهند. درواقع، راهبردهای اصلی تعیین‌شده از سوی ارکان و نهادهای بین‌المللی به‌منظور توجه به مسائل مرتبط با تغییرات جوی، همواره دربردارنده نحوه برخورد با انرژی هم به لحاظ بهره‌برداری از منابع که سبب افزایش آلاینده‌ها می‌شود و هم از نظر به‌کارگیری کارآمد آن‌هاست.^۳ بخش انرژی به دو بخش انرژی تجدیدپذیر و سوخت‌های فسیلی تقسیم می‌شود. انرژی تجدیدپذیر کانون اصلی توجه در کلیه موافقت‌نامه‌های بین‌المللی مرتبط با تغییرات جوی و دغدغه‌های زیست‌محیطی است و بهره‌برداری روزافزون از منابع انرژی تجدیدپذیر به موضوع دارای فوریت تبدیل شده است و مسیر ممکن برای نیل به چنین هدفی، تسهیل تجارت و مبادله در بخش‌های کالا، خدمات و فناوری‌های انرژی‌های تجدیدپذیر از طریق آزادسازی تجاری است (Ederington & McCalman, 2008: 422). منابع انرژی تجدیدپذیر که شامل باد، نور خورشید، آب، انرژی زمین‌گرمایی^۴ و زیست‌توده^۵ است کماکان درصد اندکی از سهم انرژی استفاده‌شده دنیا را به خود اختصاص داده است. البته

1. Climate Changes.
2. Greenhouse Gas.

۳. برای مطالعه بیشتر به منابع زیر مراجعه کنید:

John T. Hardy (2003). *Climate Change: Causes, Effects and Solutions* (Chichester: Wiley);
John T. Houghton (2004). *Global Warming: The Complete Briefing*, Cambridge University.

۴. برای مطالعه بیشتر در زمینه انرژی گرمایی Geothermal به بخش «پرسش و پاسخ» تارنمای سازمان انرژی‌های تجدیدپذیر و بهره‌وری انرژی برق (ساتنا) مراجعه شود:

<http://www.satba.gov.ir/> (Last visited on 23 January 2018).

۵. منظور از زیست‌توده Biomass عبارت است از «جزای قابل تجزیه زیستی از محصولات، پسماندها و زائدات کشاورزی (شامل مواد گیاهی و دامی)، جنگل‌ها و صنایع وابسته و همچنین زائدات صنعتی و شهری قابل تجزیه». برای مطالعه بیشتر به بخش «پرسش و پاسخ» تارنمای سازمان انرژی‌های تجدیدپذیر و بهره‌وری انرژی برق (ساتنا) مراجعه شود:

<http://www.satba.gov.ir/> (Last visited on 23 January 2018).

پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۲۰ میلادی سهم این دسته از انرژی‌ها به میزان ۲۶ درصد افزایش یابد (International Energy Agency, 2015: 3) که این امر حاوی آثار مثبت اقتصادی و زیست‌محیطی برای کشورهای استفاده‌کننده خواهد بود. در این خصوص، سازمان ملل متحد برای افزایش میزان سهم انرژی‌های تجدیدپذیر در سطح دنیا تا سال ۲۰۳۰ میلادی اقدام جهانی را آغاز کرده است (Manzano, et al (eds), 2016: 297)^۱. علاوه بر این، اقداماتی در سطوح داخلی بسیاری از کشورها به‌منظور جایگزینی انرژی‌های فسیلی با انرژی‌های تجدیدپذیر صورت گرفته است.^۲ بخش اول مقاله حاضر بر امکان استفاده و تفسیر موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت در خصوص انرژی و بالاخص بهره‌برداری از انرژی‌های تجدیدپذیر به‌منظور مشارکت در کاهش و تطبیق تغییرات جوی تمرکز دارد. تدابیر حمایتی از انرژی‌های تجدیدپذیر در اغلب موارد مغایر با قواعد سازمان جهانی تجارت قلمداد می‌شوند. اتخاذ تدابیر مرتبط با انرژی‌های تجدیدپذیر کماکان به نقض پاره‌ای از مقررات سازمان جهانی تجارت منوط است که این موضوع در بخش دوم مقاله با بررسی رویکرد رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت مورد بحث قرار خواهد گرفت. نتیجه‌گیری نیز در پایان مقاله ارائه می‌شود.

۲. انرژی در سازمان جهانی تجارت

۲.۱. معرفی سازمان جهانی تجارت

سازمان جهانی تجارت^۳ فعالیت خود را رسماً از اول ژانویه ۱۹۹۵ میلادی آغاز کرد. این سازمان در واقع جایگزین موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)^۴ است که به طور

۱. برای مطالعه بیشتر به منابع زیر مراجعه کنید:

International Renewable Energy Agency (IRENA). "REmap 2030: A Renewable Energy Roadmap" (Abu Dhabi: IRENA 2014) and, The United Nations, "A Vision Statement by Ban Ki-moon Secretary-General of the United Nations: Sustainable Energy for All" (UN 2011).

۲. برای نمونه می‌توان به اقدامات بریتانیا اشاره کرد:

Department for Communities and Local Government of the United Kingdom, "Planning practice guidance for renewable and low carbon energy" (July 2013). https://infrastructure.planninginspectorate.gov.uk/wp-content/ipc/uploads/projects/EN010013/EN010013-003019-WR_51_Written%20Representation_RWE%20NPower%20Renewables.pdf (Last visited on 22 January 2018).

3. World Trade Organization (WTO).

4. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT).

رسمی از سال ۱۹۴۸ میلادی تا زمان تشکیل سازمان جهانی تجارت در عرصه تنظیم روابط میان طرفین موافقت‌نامه در زمینه‌های مرتبط با تجارت کالایی^۱ مشغول فعالیت بوده است.^۲ سازمان جهانی تجارت در بردارنده مجموعه‌ای از موافقت‌نامه‌ها در حوزه‌های تجارت کالایی، تجارت خدمات^۳ و جنبه‌های تجاری مالکیت فکری^۴ است که به سند واحدی به نام موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت (موافقت‌نامه مراکش) منضم‌اند و براساس قاعده «تعهد واحد»^۵ کلیه این موافقت‌نامه‌ها برای اعضای سازمان جهانی تجارت قانوناً الزام‌آورند.^۶ از جمله ویژگی‌های برجسته این نهاد، برخورداری از نظام حل اختلاف کارآمد است که ضوابط آن در تفاهم‌نامه حل اختلاف به تفصیل بیان شده است. برای خلاصه، سازمان جهانی تجارت، به منزله نهاد بین‌المللی طبق ماده ۳ موافقت‌نامه مراکش وظایفی بر عهده دارد که می‌توان در این موارد خلاصه کرد: مجمعی برای انجام مذاکرات بین اعضا در خصوص موضوعات و مسائل جاری و توافق‌های آینده، اداره نظام حل اختلاف، تنظیم سازوکار بررسی سیاست تجاری و در نهایت همکاری با صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی.^۷

1. Trade in Goods.

۲. برای مطالعه تفصیلی در خصوص پیشینه گات و تاریخچه مذاکرات منتهی به تشکیل سازمان جهانی تجارت مطالعه کتب زیر پیشنهاد می‌شود:

John H. Jackson (1998). *The World Trade Organization: constitution and jurisprudence*, London: The Royal Institute of International Affairs; John H. Jackson (1997). *The world trading system: law and policy of international economic relations*, London: The MIT Press; John H. Jackson, et al (1984). *Implementing the Tokyo Round: national and international economic rules*, University of Michigan Press; Brigitte Egelund Olsen 'Introduction' in Brigitte Egelund Olsen et al (eds) (2012). *WTO Law: From a European Perspective*, Wolters Kluwer, 3-14.

3. Trade in Services.

4. Trade-related Aspects of Intellectual Property (TRIPs).

5. Single Undertaking.

۶. بند دو ماده ۲ موافقت‌نامه مراکش.

۷. برای مطالعه بیشتر در زمینه ساختار و موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت، کتب زیر پیشنهاد می‌شوند:

Peter Van Den Bosshe (2013). *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials*, 3rd Edition, Cambridge University Press; Mitsu Matsushita, et al. (2015). *The World Trade Organization*, Third Edition, Oxford University Press; Peter-Tobias Stoll, "World Trade Organization (WTO)" in Frauke Lachenmann; Rüdiger Wolfrum (eds) (2015). *International Economic Law: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Thematic series vol. I, Oxford University Press, 908-931.

شایان یادآوری است که این سازمان تا تاریخ نگارش مقاله حاضر، دارای ۱۶۴ عضو بود.^۱

۲.۲. گنجانده‌نشدن انرژی در چارچوب سازمان جهانی تجارت

در هیچ‌یک از موافقت‌نامه‌های امضا شده در چارچوب سازمان جهانی تجارت ذکری از واژه انرژی به میان نیامده است. دلیل این موضوع می‌تواند این باشد که بیشتر تولیدکنندگان و صادرکنندگان نفت^۲ در فرایند مذاکرات موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) حضور نداشتند و دیگر اینکه در زمان تأسیس اوپک^۳ در سال ۱۹۶۰ میلادی، چهار کشور از پنج کشور مؤسس این سازمان، عضو گات نبودند (Destá, 2003: 529)، زیرا مذاکره‌کنندگان اصلی گات به گنجاندن چنین کالایی در دستورکار خود نیازی احساس نمی‌کردند (Marceau, 2010: 83). البته باید به این نکته اشاره کرد که پیش از لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه گات، منشور هاوانا^۴ در ابتدا حاوی یک سری مقررات در زمینه انرژی بود، اما هیچ‌یک از آنها در متن موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت گنجانده نشدند. منشور هاوانا از سوی ۵۳ کشور در ۲۴ مارس ۱۹۴۸ امضا شد و قرار بر این بود که این سند، منشور سازمان بین‌المللی تجارت^۵ شود. اما منشور هرگز لازم‌الاجرا نشد و متعاقباً جامعه بین‌المللی موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) را تصویب کرد که شامل فصل چهارم منشور هاواناست (Selivanova, 2008: 3-4). همان‌گونه که در گزارش سال ۲۰۰۰ کنفرانس تجارت و توسعه ملل متحد^۶ بیان شده است «اهمیت راهبردی تجارت نفت در اقتصاد جهانی در گذشته به اندازه‌ای بوده است که به آن به صورت یک مورد خاص، نه در چارچوب چندجانبه مقررات تجاری گات، بلکه در چارچوبی از نظر سیاسی گسترده‌تر می‌نگریستند» (UNCTAD, 2000: 1).

1. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm (Last visited on 22 January 2018).

۲. برخی از کشورهای دارای منابع نسبتاً غنی نفت، مانند نروژ و انگلستان از بنیان‌گذاران گات بودند، اما منابع و ذخایر نفتی آنها سال‌ها بعد کشف شد.

۳. سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) در چهاردهم سپتامبر ۱۹۶۰ در بغداد بنیان نهاده شد. این سازمان در حال حاضر ۱۳ عضو دارد.

4. Havana Charter.

5. International Trade Organization (ITO).

6. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).

به تازگی پاره‌ای رویدادها سبب تغییر رویکرد نسبت به نفت شده است. نخست اینکه نه عضو اوپک یعنی آنگولا، اکوادور، اندونزی، کویت، نیجریه، قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی و ونزوئلا، به تدریج به عضویت سازمان جهانی تجارت درآمده‌اند. در زمینه الحاق به این سازمان از قبل بین این کشورها هماهنگی صورت نگرفته است، بلکه این فرایند بیشتر به دلیل منافع فردی عضویت در سازمان جهانی تجارت به امید حداکثرسازدن توانمندی‌های بالقوه برای رشد اقتصادی و بروز این تلقی بوده است که بخشی از نظام چندجانبه تجاری بودن، سبب افزایش سرمایه‌گذاری در کشور متبوعشان خواهد شد (Carey, 2009: 807).

ثانیاً، با پدید آمدن تغییرات جوی و گرمایش زمین، انرژی، به طور روزافزونی در سطح جهانی نقش بازی می‌کند. هر دو این عناصر، به مباحثی نوین در زمینه گنجاندن انرژی در چارچوب سازمان جهانی تجارت منجر شده^۱ و از همه مهم‌تر این امر تصادفی نیست که دستورکار توسعه‌ای دوحه^۲ حاوی موضوع انرژی است (Leal-Arcas, et al., 2014: 129).

۳.۲. مقررات سازمان جهانی تجارت که می‌توانند قابلیت اعمال بر بخش انرژی داشته باشند.

با وجود پیشرفت‌های صورت گرفته و اینکه نظام سازمان جهانی تجارت به نظر نسبت به موضوعات انرژی منصف‌تر شده است، هنوز پاره‌ای مسائل لاینحل باقی مانده است. از جمله اینکه تعریفی حقوقی از واژه «انرژی» ارائه نشده است، در نتیجه تعریفی از «تجارت کالا و خدمات انرژی» در حوزه موافقت‌نامه‌های گات و تجارت خدمات وجود ندارد. تردیدهایی درخصوص شیوه طبقه‌بندی انرژی وجود دارد، به این صورت که آیا انرژی خدمات محسوب می‌شود یا کالا، چنین تمایزی نباید دست‌کم گرفته شود، زیرا نحوه

۱. برای مطالعه بیشتر، کتاب زیر پیشنهاد می‌شود:

Peter Kassler (1997). *Energy Exporters and Climate Change*, Brookings Institution.

۲. دور دوحه جدیدترین دور مذاکراتی در چارچوب سازمان جهانی تجارت است که قرار بود در سال ۲۰۰۵ به نتیجه برسد، اما اولین ضرب‌الاجل آن تمدید شد و پس از آن نیز به حالت تعلیق درآمد. در سال ۲۰۰۷ مجدداً مذاکرات از سر گرفته شد و کماکان به نتیجه‌ای منتهی نشده است. اما شایان یادآوری است که این دور مذاکراتی در قطر که عضو سازمان جهانی تجارت و اوپک است کلید خورد.

برخورد موافقت‌نامه‌های گات و موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات در خصوص این مسئله نسبتاً متفاوت است. علاوه بر این، بسیاری از اشکال انرژی به دلیل پیچیدگی‌هایشان دربردارنده هر دو جنبه تجارت کالا و خدمات‌اند. الکتریسیته یک مثال مناسب است. هنگام تدوین گات، الکتریسیته کالا به شمار نمی‌آمد، اما بعدها چند کشور آن را کالا محسوب و در خصوص آن تعرفه تعیین کردند (WTO, 1998: 2).

بنابراین، در حال حاضر بر این موضوع توافق وجود دارد که تولید انرژی اولیه و ثانویه «خدمت» به شمار نمی‌آید و از این رو، تحت شمول موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات نیست، بلکه بیشتر در چارچوب تجارت کالا و بالطبع موافقت‌نامه گات دسته‌بندی می‌شود. حمل‌ونقل و توزیع اگر جداگانه ارائه شوند، جزو خدمات محسوب می‌شوند. این امر می‌تواند به طور ضمنی مبین این موضوع باشد که وقتی فعالیت‌های مرتبط با تولید انرژی به واسطه حضور تجاری^۱ در کشور میزبان ارائه شوند، موافقت‌نامه ضوابط تجاری ضوابط سرمایه‌گذاری^۲ اعمال خواهد شد (Zarrilli, 2002: 27). در چنین مواردی رکن استیناف^۳ هنگام مواجهه با چنین وضعیتی، ضمن استناد به بند دوم ماده ۲ موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت که اشعار می‌دارد «موافقت‌نامه‌ها [...] بخش‌های اصلی این موافقت‌نامه هستند که برای همه اعضا الزام‌آورند»^۴ بیان می‌دارد که طرح مقررات مشابه می‌تواند در تجارت کالا و خدمات تأثیر گذارد، بنابراین هر دو موافقت‌نامه قابلیت اعمال دارند. این نحوه بیان موضوع پرسش‌های زیادی در این زمینه ایجاد می‌کند که در نهایت کدام موافقت‌نامه برتری دارد.^۵ در دعوی دیگر هیئت رسیدگی به نحو مشابهی به بند یک

1. Commercial presence.

2. Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMs).

3. European Communities — Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, (WT/DS27/AB/R) Appellate Body Report [9 September 1997] [hereinafter: *EC — Bananas III*] para 221.

۴. بند دو ماده ۲ موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت مبین این مفهوم است که موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت یک «تعهد واحد» به شمار می‌روند.

۵. در دعوی نشریات که علیه کانادا مطرح شده بود، هیئت رسیدگی بیان کرد که گات و موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات «در چارچوب موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت، بدون وجود هرگونه ترتیب سلسله‌مراتبی بین این دو، در یک سطح قرار دارند».

Canada — Certain Measures Concerning Periodicals, (WT/DS31/R) Panel Report [14 March 1997] [hereinafter: *Canada — Periodicals*] paras. 5.17.

ماده ۲ به‌منزله مبنای احراز این موضوع که تعهدات در چارچوب موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری و موافقت‌نامه گات ۱۹۹۴ «می‌توانند با یکدیگر همخوانی داشته باشند و اینکه یکی بر دیگری برتری ندارد» استناد کرد.^۱ در هر حال شاید بتوان گفت که مقررات مندرج در موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت - دست‌کم برخی از آن‌ها - می‌توانند نسبت به حوزه کالا و خدمات انرژی اعمال شوند؛ همان‌گونه که نسبت به سایر کالا و خدمات اعمال می‌شوند. همچنین درست است که در صورت اثبات ناکافی بودن این قواعد، اعمال آن‌ها نیز قطعاً به‌سادگی امکان‌پذیر نخواهد بود. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، بخش انرژی، شامل کالا و خدمات است. اما مقاله حاضر بر جنبه‌های تجارت کالایی تمرکز دارد. لذا در این قسمت صرفاً به بیان کلیات مقررات مرتبط با تجارت کالای سازمان جهانی تجارت پرداخته می‌شود.

۳. موافقت‌نامه گات

موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) بر تولید و مبادله کالا بین اعضا دلالت دارد. هدف اصلی این موافقت‌نامه، تسهیل کاهش اساسی تعرفه‌ها و سایر موانع فراراه تجارت و حذف ترجیحات بر مبنای سود متقابل است.^۲ اصول اصلی مندرج در گات که مبین ستون فقرات سازمان جهانی تجارت است و نسبت به انواع محصولات در گذشته، حال یا آینده، همچنین نسبت به کالاهای انرژی اعمال می‌شوند، در کلیه موافقت‌نامه‌های اصلی یافت می‌شوند. چنین اصولی در بردارنده ممنوعیت تبعیض بین کالاهای مشابه - خواه بین کالاهای وارداتی (ماده ۱) یا کالاهای وارداتی و داخلی (ماده ۳) - است.

این اظهارات اساساً در این واقعیت ریشه دارد که موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت دغدغه تعیین سلسله‌مراتب بین مقررات خود و مقررات چندجانبه تجاری (موافقت‌نامه‌های مندرج در ضمایم ۱، ۲ و ۳) را دارند، اما سخنی از سلسله‌مراتب بین موافقت‌نامه‌های عمومی که بخشی از «تعهد واحد Single Undertaking» هستند به میان نیامده است.

Joost Pauwelyn (2003). *Conflicts of Norms in Public International Law: How WTO Relates to Other Rules of International Law*, Cambridge University Press, 399-407.

1. European Communities — Protection of Trademarks and Geographical Indications for Agricultural Products and Foodstuffs (WT/DS290/R) Panel Report [15 March 2005] [hereinafter: *EC — Trademarks and Geographical Indications (Australia)*] para. 7.244.
2. The text of General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), 1. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (Last visited on 22 January 2018).

ماده ۱ گات ناظر است به اصل دولت کامله‌الوداد که مطابق با آن «تمام مزایا، مساعدت‌ها، امتیازات یا معافیت‌های اعطاشده توسط هریک از طرفین متعاقد به محصولی که مبدأ و مقصد آن، کشور دیگر باشد، فوراً و بدون قید و شرط به محصولات مشابهی که مبدأ یا مقصدشان سرزمین هریک از طرفین متعاقد دیگر تسری پیدا می‌کند [...]». ماده ۳ گات مبین اصل «رفتار ملی» است که مطابق آن تمام طرفین متعاقد بایستی در قبال کالاهای خارجی وارداتی رفتاری همانند رفتار با کالاهای ملی داشته باشند. هدف این شرط حفظ رقابت بین محصولات وارداتی و ملی است. این شرط درصدد جلوگیری از اعمال سیاست‌های حمایتی است و تنها زمانی کارایی دارد که کالا به بازار داخلی وارد شده باشد.^۱ تعهد رفتار ملی مندرج در ماده ۳ گات، نقش محوری در آرای رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت در زمینه انرژی‌های تجدیدپذیر دارد.

به طور خاص، آنچه مهم است «تشابه» دو محصول و بررسی شیوه تولید آن‌ها و سطح پایداری زیست‌محیطی موجود در فرایندهاست تا آنجا که یکی از معیارها برای شناسایی چنین تشابهی، می‌تواند موجب اعمال تمایز بین رفتار اتخاذشده نسبت به بخش‌های متفاوت انرژی شود (Goyal, 2006: 99).^۲

۴. استثنائات مندرج در گات

ماده ۲۰ گات اعضا را مجاز می‌دارد تا با رعایت پاره‌ای شرایط، یکسری تدابیر ویژه استثنائی را با وجود ممنوعیتشان براساس گات ۱۹۹۴ اتخاذ کنند. هدف این ماده تضمین این موضوع است که تعهدات اعضا براساس موافقت‌نامه‌های تحت پوشش، پیگیری اهداف سیاستی مشروع از قبیل حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاهان یا حفاظت از منابع طبیعی تجدیدناپذیر را منع نمی‌کند. علاوه بر این، اقدامات اتخاذشده در چارچوب ماده ۲۰ گات باید به شیوه‌ای منطبق با صدر ماده ۲۰ گات از

۱. اصول مشابه در متن موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات به ترتیب در مواد ۲ و ۱۷ آن موافقت‌نامه به چشم می‌خورد.

2. Korea — Taxes on Alcoholic Beverages, (WT/DS75/AB/R) Appellate Body Report [17 February 1999] [hereinafter: *Korea — Alcoholic Beverages*] and United States — Import Prohibition of Certain Shrimps and Shrimp Products, Appellate Body Report, (WT/DS58/AB/R) [12 October 1998] [hereinafter: *US — Shrimp*].

سوی اعضا اعمال شوند. گات استثنائاً اعضا را مجاز دانسته است تا این اصول را رعایت نکنند: ماده ۲۰ تحت عنوان «استثنائات عمومی»^۱ فهرستی از مواردی را -هرچند مغایر با قواعد گات- ارائه می‌کند، مشروط بر اینکه این موارد در قالب یکی از بندهای این ماده قرار گیرند و جایی که شرایط مشابه اعمال می‌شود به شیوه‌ای اعمال نشود که سبب تبعیض خودسرانه یا توجیه‌ناپذیر بین کشورها یا حمایت پوشیده^۲ در تجارت بین‌الملل شود. به طور خاص، در دعوی بنزین، رکن استیناف احراز کرد که هر نوع دفاع در قالب ماده ۲۰ گات باید براساس شیوه دو مرحله‌ای صورت گیرد: نخست اینکه کشور باید رقابت کند اقدام انجام‌شده تحت شمول یکی از بندهای ده‌گانه ماده ۲۰ گات است و دوم اینکه آن اقدام باید با صدر ماده ۲۰ مطابقت داشته باشد.^۳ در موارد مربوط به انرژی‌های تجدیدپذیر دو بند (ب) و (ز) از اهمیت خاصی برخوردارند که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود.

۴. ۱. بند (ب) ماده ۲۰ گات

بند (ب) ماده ۲۰ گات، طیف گسترده‌ای از سیاست‌های طراحی شده به منظور حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه را دربر می‌گیرد.^۴ همچنین، اقدامات

۱. شایان یادآوری است که در موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، استثنائات عمومی در ماده ۱۴ بیان شده‌اند. بند (ب) این ماده دقیقاً متن بند (ب) ماده ۲۰ گات را تکرار کرده است، اما چیزی درخصوص «حفاظت از منابع طبیعی تجدیدناپذیر» بیان نکرده است. این مثالی دقیق و کامل از مشکلاتی است که نبود چارچوب حقوقی دقیق و مشخص هنگام مواجهه با موضوع انرژی ایجاد می‌کند.

2. Disguised protection.

3. United States — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, (WT/DS2/AB/R) Appellate Body Report [29 July 1996] [hereinafter: *US — Gasoline*], 22.

۴. مطالعه آرای ذیل نیز به درک بهتر بند (ب) ماده ۲۰ گات کمک می‌کند:

European Communities — Measures Affecting Asbestos and Products Containing Asbestos (WT/DS135/R).

Panel Report [18 September 2000] [hereinafter: *EC — Asbestos*] paras. 8. 186, 8.193-8.194; *European Communities — Measures Affecting Asbestos and Products Containing Asbestos (WT/DS135/AB/R) Appellate Body Report, [12 March 2001]* [hereinafter: *EC — Asbestos*] para. 162; *Brazil — Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres (WT/DS332/AB/R) Panel Report [12 June 2007]* [hereinafter: *Brazil — Retreaded Tyres*] para. 7.115; *Brazil — Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres (WT/DS332/AB/R) Appellate Body Report [17 December 2007]* [hereinafter: *Brazil — Retreaded Tyres*] para. 134.

اتخاذ شده در این چارچوب باید برای اجرای اهداف سیاستی^۱ کشور عضو ضروری باشد.^۲

علاوه بر این، ملاحظات زیست‌محیطی همچنین می‌توانند از توجیه مندرج در بند (ب) ماده ۲۰ بهره‌مند شوند؛ در صورتی که آن اقدام برای حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه ضروری باشد. بند (ب) ماده ۲۰ چیزی را که از آن عموماً به منزله «آزمون ضرورت» یاد می‌شود الزامی می‌دارد: تدابیر اعمال شده باید برای حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه ضروری باشند. به نظر رکن استیناف، منظور از «ضرورت»، از جمله لاینفک بودن اتخاذ تدابیر استثنائی به منظور مفاد بند (ب) ماده ۲۰ گات است.^۳ با توجه به توضیحات ارائه شده در بالا، بند (ب) ماده ۲۰ گات ممکن است نسبت به انرژی‌های تجدیدپذیر با هدف کاهش تغییرات جوی ضمن رعایت شرط ضرورت، قابلیت اعمال داشته باشد. ارائه نظریات کارشناسی در زمینه خطرهای ناشی از گرمایش زمین و گزارش‌های تهیه شده در زمینه تغییرات جوی ممکن است به منزله ادله و شواهدی در زمینه امکان استناد به بند مذکور مورد توجه قرار گیرند.^۴

۴.۲. بند (ز) ماده ۲۰ گات

بند (ز) این ماده چنین اشعار می‌دارد: «تدابیر مربوط به حفاظت از منابع طبیعی تجدیدناپذیر، در صورتی که چنین تدابیری به همراه محدودیت‌هایی بر تولید یا بر مصرف ملی اعمال شده باشد». سازمان جهانی تجارت تاکنون هیچ نوع تعریف متقنی از منابع طبیعی تجدیدناپذیر ارائه نکرده است.^۵ با وجود این، می‌توان به گنجانده شدن موارد زیر به منزله منبع طبیعی تجدیدناپذیر اشاره کرد که شامل طیف وسیعی از جانداران و منابع

1. Policy goals.

2. *US — Gasoline*, Panel Report, para. 6.20.

3. *Korea — Beef*, Appellate Body Report, para. 161.

۴. برای نمونه می‌توان به فعالیت‌های کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد در زمینه تغییرات جوی (The United Nations Framework Convention on Climate Change) و هیئت بین‌الدولی تغییرات جوی (Intergovernmental Panel on Climate Change) اشاره کرد.

<http://unfccc.int/2860.php> and <https://www.ipcc.ch/> (Last visited on 22 January 2018).

5. *China — Measures Related to the Exportation of Rare Earth, Tungsten, and Molybdenum* (WT/DS431, 432 and 433/R) Panel Report, [26 March 2014] [hereinafter: *China—Rare Earth*] paras. 7.246 and 7.248.

معدنی است: ماهی تن^۱، ماهی سالمون^۲، دلفین^۳، سوخت‌های کربنی (بنزین)^۴، هوای پاکیزه^۵، لاک‌پشت‌های دریایی^۶، بوکسیت نسوز و فلوریت^۷ و عناصر نایاب معدنی^۸. در این زمینه، رکن استیناف تأکید می‌کند که بند (ز) ماده ۲۰ گات صرفاً دربردارندهٔ حفاظت از مواد معدنی یا غیرجاندار نیست، بلکه حتی موجودات زنده را نیز شامل می‌شود، زیرا این دسته از منابع طبیعی در اساس تجدیدپذیرند و تحت پاره‌ای اوضاع و احوال به واسطهٔ فعالیت‌های انسانی در معرض انقراض و نابودی‌اند.^۹

این بند، به طور خاص هنگامی که با انرژی سروکار دارد با موضوع مرتبط است، زیرا به تدابیری اشاره دارد که با حفظ منابع طبیعی تجدیدناپذیر مرتبط است. این استثنا از یک سو می‌تواند برای توجیه اقداماتی که با سوخت‌های فسیلی مرتبط است - از آنجا که نفت و زغال‌سنگ منابع طبیعی تجدیدناپذیر قلمداد می‌شوند - به کار گرفته شود، در حالی که اگر ما کل محیط‌زیست را منبع طبیعی بدانیم، اجازهٔ اعمال تدابیری را می‌دهد که به سود منابع تجدیدپذیر است. بند (ز) ماده ۲۰ الزامی می‌داند که اقدام باید با حفظ منابع طبیعی تجدیدناپذیر مرتبط باشد. برای اینکه یک اقدام «مرتبط» با حفظ منابع طبیعی تجدیدناپذیر قلمداد شود، باید یک «ارتباط ماهوی» و نه صرفاً «مقطعی» یا

1. United States — Prohibition of Imports of Tuna and Tuna Products from Canada, Report of the GATT Panel, adopted 22 February 1982 (L/5198, BISD 29S/91) [hereinafter: *US — Tuna Canada*] paras. 3.8 and 3.13.
2. *Canada — Measures Affecting Exports of Unprocessed Herring and Salmon*, Report of the GATT Panel adopted on 22 March 1988 (L/6268–35S/98) [hereinafter: *Canada — Herring and Salmon*] para. 3.27.
3. United States — Restrictions on Imports of Tuna, Report of the GATT Panel, 16 June 1994, unadopted (DS29/R) [hereinafter: *US — Tuna (EEC)*] para. 5.13.
4. United States — Taxes on Automobiles, Report of the GATT Panel, 11 October 1994, unadopted (DS31/R) [hereinafter: *US — Taxes on Automobile*] para. 5.57.
5. *United States — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline (WT/DS2/AB/R)* Appellate Body Report, [29 July 1996] [hereinafter: *US — Gasoline*] para. 6.37.
6. *US—Shrimp*, Appellate Body Report, paras. 128–130.
7. *China — Measures Related to the Exportation of Various Raw Materials (WT/DS394, 95 and 98/R)* Panel Report, [5 July 2011] [hereinafter: *China — Raw Materials*] para. 7.356.
8. *China—Rare Earth*, Panel Report, para. 7.246.
9. *US —Shrimp*, Appellate Body Report, para. 128.

لحظه‌ای» بین آن اقدام و حفظ منابع طبیعی تجدیدناپذیر وجود داشته باشد.^۱ علاوه بر این، بند (ز) ماده ۲۰ دربردارنده شرط دیگری نیز است که بر مبنای آن محدودیت‌های اعمال شده از سوی اقدام مورد بحث نه تنها بر محصولات وارداتی که بر محصولات داخلی نیز مشترکاً اعمال شود.^۲

هدف سیاست‌های ترویج انرژی‌های تجدیدپذیر، بهبود کیفیت و حفاظت از هوای پاکیزه^۳ به منزله منبع انرژی تجدیدناپذیر است. بنابراین، افزایش میزان گازهای گلخانه‌ای برای زیست‌بوم‌های پایدار و هوای پاکیزه خطری انکارناپذیر قلمداد می‌شوند. به‌منظور اعمال مفاد بند (ز) ماده ۲۰ گات، اقدامات مرتبط با گسترش انرژی‌های تجدیدپذیر باید ابتدائاً با هدف حفاظت از منبع طبیعی (در اینجا هوای پاکیزه) طراحی شده و به نحو معقولی با هدف و مشوق‌های یکسان مرتبط باشند.^۴

۵. موافقت‌نامه ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری

یکی دیگر از موافقت‌نامه‌هایی که قابلیت اعمال در زمینه انرژی و به‌ویژه انرژی‌های تجدیدپذیر را داراست، موافقت‌نامه ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری است. این موافقت‌نامه اعضای سازمان جهانی تجارت را از منوط کردن سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و سایر منابع مالی از جمله الزامات انتقال فناوری به عواملی که به رجحان صنعت داخلی بر بازار بین‌المللی منتهی می‌شوند منع کرده است. این موافقت‌نامه حاوی اصول مندرج در گات و فهرست تمثیلی^۵ از ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری است که مغایر تعهدات رفتار ملی مندرج در بند چهار ماده ۳ گات و تعهد حذف کلی محدودیت‌های مقداری موضوع بند یک ماده ۹ گات است.^۶

ماده ۲ این موافقت‌نامه ضمن اشاره به ماده ۳ گات (اصل رفتار ملی) مشخص می‌کند که ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری مشمول اصل رفتار ملی مصرح در گات اند: هر دو

1. *US — Gasoline*, Panel Report, para 6.39 and *US — Gasoline*, Appellate Body Report, p. 19.

2. *US — Shrimps*, Appellate Body Report, paras. 143–145.

3. *US—Gasoline*, Appellate Body Report, para. 6.37.

4. *Ibid.*, para. 141.

5. Illustrative List.

۶. بند دو ماده ۲ موافقت‌نامه ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری.

موافقت‌نامه اعضای سازمان جهانی تجارت را از ملزم کردن ذی‌نفعان به کسب داده‌های تولیدی از منابع داخلی منع می‌کنند. ضمیمهٔ موافقت‌نامهٔ ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری سناریوهای مختلف نقض مادهٔ ۲ مذکور را مشخص کرده است. برای نمونه، اعضای سازمان جهانی تجارت نمی‌توانند خرید یا استفادهٔ بنگاه اقتصادی از محصولات دارای منشأ داخلی یا از هر منبع داخلی را الزامی کنند. این موافقت‌نامه همچنین محدود کردن خریدها یا استفادهٔ بنگاه اقتصادی از محصولات وارداتی به مبلغی مرتبط با میزان یا ارزش محصولات محلی که بنگاه مزبور صادر می‌کند را منع کرده است. ذکر این نکته ضروری است که مادهٔ ۳ این موافقت‌نامه، استناد به استثنائات مندرج مادهٔ ۲۰ گات را مجاز شمرده است، البته به این شرط که تدابیر استثنائی، شرایط مندرج در صدر مادهٔ ۲۰ گات را رعایت کرده باشند. همان‌طور که در بخش بعدی خواهیم دید، دعاوی مطروحه نزد رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت، همگی به نقض مفاد موافقت‌نامهٔ ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری به‌ویژه الزام رعایت شرط محتوای داخلی^۱ در تولید مولدهای انرژی تجدیدپذیر اشاره داشته‌اند.

۶. موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی

قواعد سازمان جهانی تجارت در زمینهٔ یارانه‌ها قطعاً در بخش انرژی از اهمیت زیادی برخوردارند (Laprevote & Kang, 2011: 445-455).^۲ در واقع، حمایتی که دولت از بخش انرژی به عمل می‌آورد در بردارندهٔ طیف گسترده‌ای از اقدامات و تدابیر است. به طور خاص، انواع مختلفی از یارانه در سطوح مختلف کاربرد دارند. برخی از آن‌ها -از قبیل یارانه‌های حمایت از تحقیق و توسعه- از مطلوبیت بیشتری برخوردارند، در حالی که سایر یارانه‌ها -از قبیل یارانه‌های تولیدی- به شدت مورد مخالفت‌اند. باید گفت که اصول اساسی مندرج در موافقت‌نامهٔ یارانه‌ها و اقدامات جبرانی

1. Local Content Requirement.

۲. برای مطالعهٔ بیشتر در زمینهٔ یارانه‌ها در چارچوب ضوابط سازمان جهانی تجارت، مطالعهٔ منابع زیر پیشنهاد می‌شود:
Marc Benitah (2001). *Law of Subsidies under the GATT/WTO System*, Kluwer Law International.

از قبیل ماده ۱ که به تعریف یارانه اختصاص دارد^۱ - به طور کامل قابلیت اعمال به بخش انرژی را دارند. در این زمینه، اگر یک عضو سازمان جهانی تجارت اعطای یارانه را به یک بنگاه اقتصادی یا صنعت واقع در یک قلمروی جغرافیایی خاص محدود کند، وفق ماده ۲ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، یارانه خاص قلمداد می‌شود و باید تحت سازوکارهای پیش‌بینی شده در این موافقت‌نامه احراز شود که آیا این یارانه مجاز است یا خیر؟ یارانه خاص می‌تواند ممنوع^۲ یا قابل تعقیب^۳

۱. بند یک ماده ۱ موافقت‌نامه یارانه‌ها اشعار می‌دارد: موافقت‌نامه حاضر، به شرطی پذیرفته می‌شود که: (الف) (۱) کمک مالی دولت یا هر رکن عمومی (دولتی) در قلمروی یک عضو (که در موافقت‌نامه حاضر «دولت» خوانده می‌شود) وجود داشته باشد، یعنی در مواردی که:

۱. عمل یک دولت متضمن انتقال مستقیم وجوه (برای مثال کمک‌های بلاعوض، وام و تزریق سرمایه)، انتقالات بالقوه مستقیم وجوه یا تعهدات باشد (برای مثال تضمینات وام)؛

۲. درآمد دولت که در شرایط دیگر وصول می‌شد، وصول نشود یا از آن چشم‌پوشی شود (برای مثال مشوق‌های مالی مانند تخفیفات مالیاتی)؛

۳. یک دولت به غیر از فراهم‌سازی زیرساخت‌های عمومی یا خرید کالا، خدمات یا کالاهایی را ارائه می‌کند؛

۴. دولتی به سازوکار تأمین مالی، پرداخت‌هایی به عمل آورد یا انجام یک وظیفه یا چند نوع از وظایف مذکور در شق‌های ۱ تا ۳ مذکور در بالا را که به طور معمول بر عهده دولت گذاشته می‌شود و چنین عملی با اعمالی که معمولاً از سوی دولت‌ها دنبال می‌شود متفاوت باشد، را به رکنی خصوصی محول کند یا به آن دستور انجام آن‌ها را بدهد؛

یا

(الف) (۲) نوعی حمایت از درآمد یا قیمت به معنای ماده ۱۶ گات ۱۹۹۴ وجود داشته باشد؛

و

(ب) بدین‌وسیله مزیتی اعطا شود.

۲. یارانه‌های ممنوع، موضوع ماده ۳ موافقت‌نامه‌اند:

۱،۳. یارانه‌های زیر؛ در مفهوم ماده ۱، جز در موارد مقرر در موافقت‌نامه کشاورزی، ممنوع خواهند بود:

(الف) یارانه‌هایی که به استناد قانون یا واقعیت به‌تنهایی یا به‌منزله یکی از چند ضابطه دیگر، موکول به عملکرد صادراتی‌اند، از جمله یارانه‌هایی که در ضمیمه ۱ توضیح داده شده‌اند؛

(ب) یارانه‌هایی که به‌تنهایی یا به‌منزله یکی از چند ضابطه دیگر، موکول به استفاده بیشتر از کالاهای داخلی در قیاس با کالاهای وارداتی‌اند.

۲،۳. یک عضو یارانه‌های مذکور در بند ۱ را اعطا یا حفظ نخواهد کرد.

۳. یارانه‌های قابل تعقیب مشمول ماده ۵ موافقت‌نامه‌اند:

هیچ عضوی با استفاده از هر یک از یارانه‌های مذکور در بندهای ۱ و ۲ ماده ۱ موجب نخواهد شد که [یارانه‌های مزبور] آثار سوئی در منافع اعضای دیگر داشته باشند، یعنی:

(الف) به صنعت داخلی عضو دیگر لطمه وارد آید؛

(ب) منافی که طبق گات ۱۹۹۴ به طور مستقیم یا غیرمستقیم به اعضای دیگر تعلق دارند، به ویژه منافع ناشی از امتیازات تعیین‌شده در ماده ۲ گات ۱۹۹۴ از میان برود یا به آن‌ها زیان وارد آید؛

(ج) به منافع عضو دیگر آسیب جدی وارد آید؛

باشد.^۱ دو نوع یارانه خاص طبق مقررات موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی فی‌المنفسه ممنوع‌اند: اول مواردی که صریحاً به‌واسطه حکم قانون یا در عمل، مستلزم استفاده از محصولات داخلی به جای محصولات وارداتی‌اند و دوم اینکه یارانه‌هایی که به عملکرد صادراتی منوطند.^۲ اگر مشخص شود که یارانه‌های اعطایی دولت عضو سازمان جهانی تجارت تحت شمول یکی از موارد بالا قرار می‌گیرند، دولت مربوطه باید اعطای آن‌ها را با رعایت ضوابطی متوقف کند.^۳ یارانه‌ها در صورتی قابل تعقیب‌اند که طبق ماده ۵ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی به اثر سوء در منافع دیگر اعضای سازمان جهانی تجارت منجر شوند. در این زمینه، اثر سوء در صورتی وجود دارد که یارانه‌ها منجر به آسیب به صنعت داخلی عضو دیگر سازمان جهانی تجارت، از بین رفتن یا آسیب دیدن منافع آن دولت که ناشی از گات است یا به آسیب واردشدن به منافع عضو دیگر منجر شود.

بند هفت ماده ۱۵ و بند سه و هفت ماده ۶ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی به تفصیل درخصوص آیین تحقیقات مربوط به احراز موارد بالا به‌منظور قابل تعقیب‌بودن یک یارانه توضیحاتی ارائه داده‌اند. تنها ماده‌ای که در زمینه یارانه‌های غیر قابل پیگیری وجود دارد و می‌تواند به‌منزله استثنا تدوین و نسبت به مقررات موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی مضیق قلمداد شود حاوی پاره‌ای کمک‌های مربوط به فعالیت‌های تحقیقاتی، مناطق محروم و ترویج تطبیق تسهیلات موجود براساس الزامات جدید زیست‌محیطی است^۴ که در سال ۱۹۹۹ منقضی شده است و پس از آن تاریخ اعضا نمی‌توانند در زمینه تمدید آن توافق کنند. به هر حال، همان‌طور که خواهیم دید، استناد به موافقت‌نامه‌های یارانه‌ها و اقدامات جبرانی در دعاوی مرتبط با انرژی‌های تجدیدپذیر از اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا رکن حل اختلاف

این ماده ناظر بر یارانه‌هایی نخواهد بود که درخصوص محصولات کشاورزی به نحو مقرر در ماده ۱۳ موافقت‌نامه کشاورزی حفظ شده‌اند.

۱. شایان یادآوری است که ماده ۸ موافقت‌نامه به تفصیل درخصوص یارانه‌های غیر قابل تعقیب صحبت کرده است.

۲. ماده ۳ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی.

۳. ماده ۴ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی.

۴. بند ۲ ماده ۸ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی.

سازمان جهانی تجارت رویکرد منفعلانه‌ای نسبت به این مقررات داشته است و هنوز مشخص نیست که کمک‌های اعضای سازمان جهانی تجارت به بخش‌های تولیدکننده مولدهای انرژی‌های تجدیدپذیر در چارچوب ضوابط یارانه‌ها قرار می‌گیرند یا خیر؟ (Cottier, 2014: 40-51).

۷. موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت

موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت^۱ درصدد تضمین این امر است که مشخصات محصول، چه استانداردها و مقررات فنی اجباری و چه داوطلبانه و شیوه‌های ارزیابی انطباق با آن مشخصات موانع غیرضروری بر سر راه تجارت ایجاد نمی‌کنند و به‌منزله ابزار حمایتی نیز استفاده نمی‌شوند.^۲ مقررات و استانداردهای فنی به طرز گسترده‌ای برای محصولات انرژی و دستگاه‌های مصرف‌کننده انرژی بهره‌برداری می‌شوند (Selivanova, 2008: 30). وضع چنین استانداردها و مقرراتی می‌تواند دو هدف را دنبال کند: آن‌ها می‌توانند به‌منظور بهبود کارایی انرژی محصولات و فرایندها یا به‌منظور کاهش مصرف انرژی استفاده شوند.^۳ در زمینه استانداردها و مقررات مرتبط با انرژی تاکنون پرونده‌ای نزد رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت طرح نشده است. اما چندین موضوع مشخص در کمیته موانع فنی فراراه تجارت از جمله نبود شفافیت در زمینه برنامه برچسب‌زنی و ایجاد موانع غیرضروری فراراه تجارت مطرح شده است.^۴

۱. برای مطالعه بیشتر در زمینه این موافقت‌نامه، نگاه کنید به:

Spencer Henson & John S. Wilson (eds) (2005). *The WTO and Technical Barriers to Trade*, Edward Elgar.

۲. اساس تعهدات موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت، در بندهای ۲ تا ۵ ماده ۲ ذکر شده است.

3. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/climate_challenge_e.htm (Last visited on 22 January 2018).

۴. این نگرانی‌ها به اقدامات صورت‌گرفته از سوی مکزیک در خصوص برچسب‌زنی انرژی، دستورالعمل انرژی تجدیدپذیر اتحادیه اروپا، برنامه برچسب‌زنی کارایی انرژی هنگ کنگ، برنامه حفاظت از انرژی برای محصولات مصرف‌کنندگان و استانداردهای حفاظت از انرژی برای برخی محصولات مصرف‌کنندگان و تجهیزات تجاری و صنعتی اجرا شده از سوی ایالات متحده آمریکا اشاره دارد.

WTO Document: G/TBT/M/69, (22 September 2016).

۸. بررسی عملکرد رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت

۸.۱. اختلافات مطروحه مرتبط با انرژی های تجدیدپذیر در رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت

تاکنون، رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت با تعداد محدودی اختلاف درخصوص کالاهای مرتبط با انرژی های تجدیدپذیر روبه‌رو بوده است. علاوه بر این، همان‌طور که خواهیم دید، هیئت رسیدگی به اختلاف و رکن استیناف قواعد را به شیوه‌ای تقریباً مضیق و محدود تفسیر کرده اند تا فضای زیادی در اختیار سیاست‌های حمایتی دولت‌ها از انرژی های تجدیدپذیر گذاشته نشود.

پرونده اول: چین-انرژی بادی^۱

این اختلاف به واسطه تحقیقات انجام شده از سوی دفتر نمایندگی تجاری ایالات متحده در ۱۵ اکتبر ۲۰۱۰ مطرح شد که طیف وسیعی از سیاست‌ها و رویه‌های مؤثر در تجارت و سرمایه‌گذاری در بخش فناوری انرژی بادی را دربرداشت. ایالات متحده به‌منظور پیگیری این تحقیقات، در ۱۶ فوریه ۲۰۱۱ با طرف چینی مشورت کرد، اما مشورت‌ها، کلیه موضوعات مطرح شده در تحقیقات را شامل نمی‌شد، بلکه بیشتر بر یارانه‌ها تأکید داشت. ایالات متحده مشخصاً بر این باور بود که یارانه‌های اعطایی به تولیدکنندگان چینی توربین‌های بادی براساس برنامه ویژه تأمین مالی - که طبق آن تولیدکنندگان چینی توربین بادی و قطعات آن می‌توانند کمک‌های چندگانه‌ای دریافت کنند - ممنوع بوده است، زیرا اعطای این نوع یارانه مشروط به استفاده از محتوای داخلی به جای محصولات وارداتی بوده است. از این رو، طبق ماده ۳ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، این کمک‌ها جزو یارانه‌های ممنوع قلمداد می‌شوند. به دنبال مشورت‌های صورت گرفته، دولت چین رسماً و به طور داوطلبانه مقررات ناظر بر ایجاد برنامه تأمین مالی مذکور را الغا کرد.^۲ با وجود این، ایالات متحده بر این نظر بود که چین هنوز پاره‌ای از یارانه‌ها را در چارچوب

1. China — Measures concerning Wind Power Equipment (WT/DS419/1) Request for Consultation [22 December 2010].

2. ICTSD, 'US Proclaim Victory in Wind Power Case, China Ends Challenged Subsidies', 15 Bridges Weekly Trade News Digest (8 June 2011) available at <http://www.ictsd.org/bridges-news/bridges/news/us-proclaims-victory-in-wind-power-case-china-ends-challenged-subsidies> (Last visited on 22 January 2018).

برنامه مذکور حفظ کرده است؛ بنابراین تصمیم گرفت با اعمال عوارض بالای ضد قیمت‌شکنی درخصوص محصولات چینی که با استفاده از یارانه مذکور تولید شده بودند، با آثار سوء یارانه‌های مورد بحث مقابله کند که این موضوع به طرح دعوای چین علیه ایالات متحده منجر شد که طی آن، رکن حل اختلاف اعلام کرد که ایالات متحده در زمینه برخی یارانه‌های اعطایی دولت چین نتوانسته است ممنوع‌بودن یا قابل تعقیب‌بودن آن‌ها را اثبات کند.^۱

پرونده دوم: کانادا-برنامه پرداخت کمک هزینه استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر

دو پرونده با بخش تولید انرژی‌های تجدیدپذیر کانادا ارتباط دارد: یکی دعوای مربوط به انرژی تجدیدپذیر^۲ و دیگری پرونده برنامه پرداخت کمک هزینه استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر.^۳ اتحادیه اروپا و ژاپن به ترتیب در هر دو اختلاف، به اقدامات کانادا به دلیل نقض مقررات سازمان جهانی تجارت اعتراض کردند. اصل دعوا مبتنی بر برنامه پرداخت کمک هزینه استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر^۴ بود که استان اونتاریو کانادا در ۲۰۰۹ ایجاد کرده بود و طی آن قیمت‌گذاری تضمین‌شده درازمدتی برای تولید نهایی دستگاه‌های مولد انرژی از باد و خورشید که حاوی درصد معینی از محتوای داخلی^۵ باشد ارائه

1. United States — Countervailing Duty Measures on Certain Products from China (WT/DS437/AB/R) [18 December 2014] [Hereinafter: *US — Countervailing Measures*].
2. Canada — Certain Measures Affecting the Renewable Energy Generation Sector (WT/DS412/R) Panel Report [19 December 2012] [hereinafter: *Canada — Renewable Energy*].
3. Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program (WT/DS426/R) Panel Report [19 December 2012] [hereinafter: *Canada — Feed-In Tariff Program*].
شایان یادآوری است که رکن حل اختلاف با توجه به مشابهت‌های موجود، هر دو پرونده را در هم ادغام کرد:
Canada — Certain Measures Affecting the Renewable Energy Generation Sector and Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program (WT/DS412 and 426/R) Panel Report [19 December 2012] [hereinafter: *Canada — Feed-In Tariff Program*] and [hereinafter: *Canada — Renewable Energy*].

4 Feed-In Tariff Program.

برنامه پرداخت کمک هزینه استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر (Feed-In Tariff Program) به حداقل قیمت تضمین‌شده مصوب برای هر کیلووات ساعت اطلاق می‌شود که شرکت برق برای ارائه انرژی تجدیدپذیر در شبکه از سوی تولیدکننده مستقل خصوصی باید بپردازد. برنامه مذکور همانند سایر برنامه‌های مبتنی بر مشوق‌های مالی، معمولاً در سطح ملی انجام می‌شود. سوابق امر نشان می‌دهد که این برنامه به طور خاص وقتی که بخشی از بسته‌های گسترده‌تر تدابیر حمایتی مانند کسورات مالیاتی و مشوق‌های سرمایه‌گذاری در حوزه برخی فناوری‌ها باشد موفقیت‌آمیز بوده است.

5. *Canada — Feed-In Tariff Program*, Panel Report, para. 7.66-7.67.

می‌کرد.^۱ به نظر اتحادیه اروپا و ژاپن، این برنامه به دلیل شرط استفاده از محتوای داخلی موجود، مغایر با جزو ب بند یک و دو ماده ۳ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی است. هر دو خواهان تأکید می‌کردند که برنامه مذکور همچنین با بند چهار ماده ۳ گات (تعهد رفتار ملی) و بند یک ماده ۲ موافقت‌نامه ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری مغایرت دارد که هیئت رسیدگی به اختلاف بر این مغایرت‌ها صحه گذاشت.^۲ رکن استیناف نیز نظر هیئت رسیدگی به اختلاف را تأیید کرد.^۳

در خصوص ادعاهای هر دو خواهان مبنی بر یارانه ممنوع بودن برنامه پرداخت کمک هزینه مذکور باید به این نکته اشاره کرد که سرانجام مشخص نشد که آیا این برنامه در چارچوب مفاد جزو ب بند یک ماده ۱ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی قرار می‌گیرد یا خیر؟ همان‌طور که خواهیم دید، در دعوی بعدی سعی شد تا مبنای ادعا را بر نقض تعهد رفتار ملی و مقررات بند یک ماده ۲ موافقت‌نامه ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری پایه‌ریزی کنند.^۴

پرونده سوم: هند - سلول‌های خورشیدی^۵

در ۶ فوریه ۲۰۱۳، ایالات متحده خواستار انجام مشورت‌هایی با هند به دلیل اقدامات این کشور در خصوص الزامات رعایت شرط محتوای داخلی برای تولید سلول‌ها

1. Ibid., para. 7.158.

2. Ibid., para. 7.117.

3. Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program and Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program (WT/DS412 and 426/AB/R) Appellate Body Report [6 May 2013] [hereinafter: *Canada — Feed-In Tariff Program*] pp. 141–143.

۴. ذکر این نکته ضروری است که چین دعوی را علیه اتحادیه اروپا و به‌ویژه دو عضو آن یعنی یونان و ایتالیا مطرح کرد که ساختار آن مشابه پرونده برنامه پرداخت کمک هزینه استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر کانادا بود. در دعوی حاضر که کماکان در مرحله مشورت قرار دارد، چین مدعی است که برنامه مذکور که به‌منظور ترویج استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر است، مستلزم رعایت شرط محتوای داخلی است که با ضوابط مرتبط در موافقت‌نامه گات، موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی و موافقت‌نامه ضوابط تجاری سرمایه‌گذاری مغایرت دارد.

European Union and Certain Member States — Certain Measures Affecting the Renewable Energy Generation Sector (WT/DS452/1) Request for Consultation [5 November 2012]. available at https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds452_e.htm (Last visited on 22 January 2018).

5 India — Certain Measures Relating to Solar Cells and Solar Modules (WT/DS456/R) Panel Report [24 February 2014] [hereinafter: *India — Solar Cells*].

و ماژول‌های خورشیدی شد.^۱ پس از شکست خوردن مشورت‌ها، در ۱۴ آوریل ۲۰۱۴ ایالات متحده خواستار تشکیل هیئت رسیدگی به اختلاف شد.^۲ ادعای ایالات متحده مبنی بر نقض بند چهار ماده ۳ گات و بند یک ماده ۲ موافقت‌نامه ضوابط سرمایه‌گذاری بود. هیئت رسیدگی به اختلاف سرانجام به نفع ایالات متحده رأی صادر کرد.^۳ در بررسی استینافی نیز رکن استیناف نظر هیئت رسیدگی به اختلاف را تأیید کرد.^۴ نکته درخور توجه در این پرونده این است که هند در توجیه اقدامات خود در چارچوب رعایت الزامات شرط محتوای داخلی^۵ در زمینه انرژی‌های تجدیدپذیر به ترتیب به استثنائات مندرج در بندهای (د) و (ی) ماده ۲۰ گات استناد کرد که در ذیل توضیحاتی در این خصوص ارائه می‌شود.

بند (د) ماده ۲۰ گات بیان می‌کند که کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت می‌توانند با رعایت شرایط صدر ماده ۲۰ گات: «اقدامات ضروری برای تضمین رعایت قوانین و مقرراتی که با مقررات این موافقت‌نامه مغایرت ندارند، از جمله مقررات مربوط به اجرای امور گمرکی، اجرای انحصاراتی که طبق بند ۴ مواد ۲ و ۱۷ عمل می‌کنند، حمایت از حق اختراع، علامت تجاری و حق نسخه‌برداری و جلوگیری از رویه‌های مزورانه» اتخاذ کنند. هند بر این نظر بود که رعایت محتوای داخلی سبب تضمین تبعیت این کشور از قوانین بین‌المللی ناظر بر ترویج توسعه پایدار است.^۶ هیئت رسیدگی به اختلاف بیان کرد که موافقت‌نامه‌های بین‌المللی تاحدی که دارای اثر مستقیم در نظام حقوقی داخلی کشور عضو مربوطه باشند می‌توانند مبین مفهوم قوانین یا مقررات در چارچوب بند (د) ماده ۲۰ گات باشند.^۷ به نظر هیئت رسیدگی به اختلاف، بیشتر اسناد

1. *India — Solar Cells*, Panel Report, para. 2.2

2. para. 1.3.

3. *India — Solar Cells*, Panel Report, paras. 8.1–8.4.

4. *India — Certain Measures Relating to Solar Cells and Solar Modules (WT/DS456/AB/R)* Appellate Body Report [16 September 2016] [hereinafter: *India — Solar Cells*] paras. 6.1–6.7.

5. Domestic Content Requirement (DSR).

6. *India — Solar Cells*, Panel Report, para. 7.268.

7. *Ibid.*, para. 7.292.

حقوقی که هند در این دعوا ارائه کرده است، ارتباطی با «قوانین و مقررات» مندرج در منطوق بند مذکور ندارند.^۱

در رسیدگی استینافی، رکن استیناف ضمن تأیید نظر هیئت رسیدگی به اختلاف تأکید کرد که در زمینه احراز این امر که آیا یک قاعده در چارچوب «قوانین و مقررات» مصرح در بند (د) ماده ۲۰ گات قرار می‌گیرد یا خیر لازم است عواملی ارزیابی شوند از قبیل: میزان هنجارمندی^۲ سند داخلی یا بین‌المللی و دامنه فعالیت آن سند در تعیین قاعده رفتاری و روند رعایت آن در فرایند نظام حقوقی داخلی کشور عضو، میزان خاص بودن قاعده مرتبط و اینکه آیا قاعده مربوطه قابلیت اجرا دارد یا خیر، شکل یا عنوانی که به سند یا اسناد دربردارنده نظام حقوقی داخلی عضو مربوطه داده می‌شود و در نهایت مجازات‌ها یا ضمانت‌اجراهایی که این قاعده در پی دارد.^۳

هند در ادامه توجیه اقدامات خود به استثنای مندرج در بند (ی) ماده ۲۰ گات استناد کرد که بیان می‌دارد اعضای سازمان جهانی تجارت با رعایت صدر ماده ۲۰ گات می‌توانند: «اقدامات لازم را برای تهیه یا توزیع محصولاتی که عرضه آن‌ها در سطح کلی یا محلی با کمبود مواجه است [اتخاذ نمایند] مشروط به اینکه اقداماتی از این نوع منطبق با این اصل باشند که تمامی طرف‌های متعاقد حق دارند سهمی عادلانه در عرضه بین‌المللی آن محصولات داشته باشند و هر اقدامی از این نوع که با دیگر مقررات این موافقت‌نامه مغایرت داشته باشد، باید به محض برطرف شدن شرایط به‌وجودآورنده آن‌ها متوقف گردد. طرف‌های متعاقد نیاز به وجود این شق را حداکثر تا ۳۰ ژوئن ۱۹۶۰ مورد بررسی مجدد قرار خواهند داد».

هند اعلام کرد که کمبود ظرفیت تولید داخلی سلول‌ها و ماژول‌های خورشیدی یا خطر بروز اختلال در روند واردات این محصولات موجب کمبود عرضه کلی یا محلی این محصولات می‌شود. بنابراین، اقدامات این کشور مبتنی بر رعایت شرط محتوای داخلی براساس بند (ی) ماده ۲۰ گات توجیه پذیرند.^۴ هیئت رسیدگی به اختلاف در این زمینه اعلام کرد که عبارت «محصولاتی که عرضه آن‌ها در سطح کلی یا محلی با کمبود مواجه

1. Ibid., para. 7.298.

2. Normativity.

3. *India — Solar Cells*, Appellate Body Report, para. 5.113.

4. *India — Solar Cells*, Panel Report, paras. 7.189–7.190.

است» به وضعیتی اشاره دارد که در آن مقدار قابل دسترس عرضه محصول از تمامی منابع، جوابگوی نیازهای یک منطقه جغرافیایی یا بازار مرتبط نیست.^۱ همچنین، هیئت رسیدگی به اختلاف بیان کرد که هند خطر قریب‌الوقوع کمبود عرضه محصولات مذکور را اثبات نکرده است.^۲

رکن استیناف نیز در این خصوص بیان کرد که در ارزیابی این موضوع که آیا محصولات با کمبود عرضه روبه‌رو هستند، باید حجم و میزان عرضه یک محصول از کلیه منابع داخلی و بین‌المللی، در دسترس بودن واردات، سطح تولید داخلی، نوسانات بالقوه قیمت در بازار مرتبط و قدرت خرید مصرف‌کنندگان داخلی و خارجی را مدنظر قرار داد.^۳

۹. نتیجه‌گیری

الف) تجارت کالاهای انرژی تجدیدپذیر با موانع زیادی روبه‌روست از جمله اینکه هنوز طبقه‌بندی خاصی در چارچوب کلی دسته‌بندی انواع تجارت کالایی به انرژی اختصاص نیافته است. شایان یادآوری است که تعهدات تعرفه‌ای جاری در جدول امتیازات هر کشور که ضمیمه گات است درج شده است که از طبقه‌بندی بین‌المللی کالاها پیروی می‌کند و به طور کلی به دو دسته و چند زیردسته تقسیم‌بندی می‌شود. تنها شیوه کاهش تعرفه یک کالای مشخص، کاهش تعرفه کل آن دسته‌بندی است. اما به هر حال، مجدداً تأکید می‌شود که مشکل اصلی، نبود دسته‌بندی خاص برای «انرژی» و «انرژی‌های تجدیدپذیر» است که بتوان براساس آن به طور متحدالشکل تعرفه کالاهای وارداتی را کاهش داد. مذاکراتی در حال حاضر در چارچوب دور دوحه در زمینه چگونگی اصلاح جداول امتیازاتی در حال انجام است.^۴

ب) همان‌طور که ملاحظه شد، مشکلاتی در زمینه اعمال استثنائات ماده ۲۰ گات نسبت به انرژی‌های تجدیدپذیر وجود دارد. به‌واسطه عبارت‌بندی صدر ماده

1. Ibid., para. 7.234.

2. Ibid., para. 7.263.

3. *India — Solar Cells*, Appellate Body Report, paras. 5.73–5.77 and 5.83.

۴. برای مطالعه بیشتر درخصوص این موضوع به تارنمای زیر مراجعه کنید:

https://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/markacc_negoti_e.htm (Last visited on 22 January 2018).

۲۰ گات، عملاً استثنائات مندرج در این ماده و به‌ویژه بندهای (ب) و (ز) که مستقیماً به مباحث زیست‌محیطی اشاره دارند باید به طور مضیق تفسیر شوند. این مسئله به طور کلی راه را بر ارائه یک تفسیر موسع و متناسب با الزامات انرژی‌های تجدیدپذیر می‌بندد.

ج) نبود قالب متمرکز حقوقی در چارچوب نظام سازمان جهانی تجارت که مستقیماً به مسائل انرژی‌های تجدیدپذیر پردازد سبب شده است تا رکن حل اختلاف این سازمان نتواند در پرونده‌های مختلف به رویه واحد در رسیدگی به موضوعات مرتبط با این دسته از انرژی‌ها دست یابد.

د) درنهایت، یکی از راهکارهای عملی سازمان جهانی تجارت در برخورد با کالاهای مرتبط با انرژی تجدیدپذیر پس از بروز اختلافات ذکرشده در بالا، انجام مذاکرات درخصوص انعقاد موافقت‌نامه بین‌المللی در زمینه کالاهای زیست‌محیطی^۱ است. در ۱۸ ژوئیه ۲۰۱۴، هجده کشور به نمایندگی از ۴۶ عضو سازمان جهانی تجارت مذاکرات مربوط به حذف تعرفه تعدادی از محصولات مرتبط با محیط‌زیست از قبیل توربین‌های بادی و صفحه‌های خورشیدی را آغاز کرده‌اند.^۲ این دسته از محصولات از قابلیت نیل به اهداف حمایت از محیط‌زیست و جو کره زمین از قبیل تولید هوای پاکیزه و انرژی تجدیدپذیر، بهبود انرژی و مبارزه با آلودگی صوتی برخوردارند. نتیجه نهایی این موافقت‌نامه قطعاً به بهبود شرایط بازار این دسته از محصولات خواهد انجامید.

---

1. Environmental Goods Agreement.

2. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/ega_e.htm (Last visited on 22 January 2018).

Books

1. Benitah Marc (2001). *Law of Subsidies under the GATT/WTO System*, Kluwer Law International.
2. Cottier Thomas et al. (eds) (2009). *International Trade Regulation and the Mitigation of Climate Change: World Trade Forum*, Cambridge University Press.
3. Egelund Olsen Brigitte, 'Introduction' in Brigitte Egelund Olsen et al (eds)(2012). *WTO Law: From a European Perspective*, Wolters Kluwer.
4. Hardy John T. (2003). *Climate Change: Causes, Effects and Solutions*, Chichester: Wiley.
5. Henson Spencer & John S. Wilson (eds) (2005). *The WTO and Technical Barriers to Trade*, Edward Elgar.
6. Houghton John T. (2004). *Global Warming: The Complete Briefing*, Cambridge University.
7. Jackson John H. et al, (1984). *Implementing the Tokyo Round: national and international economic rules*, University of Michigan Press.
8. Jackson John H. (1998). *The World Trade Organization: constitution and jurisprudence*, London: The Royal Institute of International Affairs.
9. Jackson John H. (1997). *The world trading system: law and policy of international economic relations*, London: The MIT Press.
10. Kassler Peter (1997). *Energy Exporters and Climate Change*, Brookings Institution.
11. Leal-Arcas Rafael et al. (2014). *International Energy Governance: Selected Legal Issues*, Edward Elgar.
12. Manzano Jordia Jaria i et al (eds) (2016). *Energy, Governance and Sustainability*, Edward Elgar.
13. Matsushita Mitsu et al. (2015). *The World Trade Organization*, Third Edition, Oxford University Press.
14. Selivanova Yulia (2008). *Energy Dual Pricing in WTO Law: Analysis and Prospect in the Context of Russia's Accession to the WTO*, London: Cameron May.
15. Stoll Peter–Tobias, 'World Trade Organization (WTO)' in Frauke Lachenmann and Rüdiger Wolfrum (eds) (2015). *International Economic*

Law: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Thematic series vol. I, Oxford University Press.

16. Van Den Bosshe Peter (2013). *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials*, 3rd Edition, Cambridge University Press.

Articles

17. Carey Tim (2009). "Cartel Price Controls vs. Free Trade: A Study of Proposals to Challenge OPEC's Influence in the Oil Market Through WTO Dispute Settlement", *24(4) American University International Law Review*.
18. Cottier Thomas (2014). "Renewable Energy and WTO Law: More Policy Space or Enhanced Disciplines?", *5(1) Renewable Energy Law and Policy Review*.
19. Ederington Josh and Phillip McCalman (2008). "Endogenous Firm Heterogeneity and the Dynamics of Trade Liberalization", *74 Journal of International Economics*.
20. Geboye Desta Melaku. "The Organization of Petroleum Exporting Countries", the World.
21. Laprevote Francois-Charles & Sungjin Kang (2011). "Subsidies Issues in the WTO – An Update", *10(3) European State Aid Law Quarterly*.
22. Marceau Gabriel (2010). "The WTO in the Emerging Energy Governance Debate", *5(3) Global Trade and Customs Journal*.
23. "Trade Organization and Regional Trade Agreements" (2003). *37(3) Journal of World Trade*.

Reports

24. The United Nations, "A Vision Statement by Ban Ki-moon Secretary-General of the United Nations: Sustainable Energy for All" (UN 2011) http://www.se4all.org/sites/default/files/1/2014/02/SG_Sustainable_Energy_for_All_vision.pdf.
25. Department for Communities & Local Government of the United Kingdom (2013). "Planning practice guidance for renewable and low carbon energy", https://infrastructure.planninginspectorate.gov.uk/wp-content/ipc/uploads/projects/EN010013/EN010013-003019-WR_51_

Written%20Representation _RWE%20NPower%20Renewables.pdf (Last visited on 10 July 2017).

26. International Renewable Energy Agency (IRENA). "REmap 2030: A Renewable Energy Roadmap", (Abu Dhabi: IRENA 2014) http://www.irena.org/remap/IRENA_REmap_Report_June_2014.pdf (Last visited on 28 December 2016).
27. WTO (1998). "Energy Services", Background Note by the Secretariat, S/C/W/52.
28. Robert Howse & Petrus B. van Bork (2006). "Options for Liberalising Trade in Environmental Goods in the Doha Round", ICTSD Project on Environmental Goods and Services, Issue Paper No. 2 https://www.ictsd.org/downloads/2008/04/egshowse_bork.pdf.
29. Simonetta Zarrilli (2002). "International Trade in Energy Services and the Developing Countries in Energy and Environmental Services - Renegotiating Objectives and Development Priorities", (UNCTAD).
30. UNCTAD (2000). "Trade Agreements, Petroleum and Energy Policies (Executive Summary)", (Geneva: UN Publisher).
31. Yulia Selivanova (2007). "The WTO and Energy. WTO Rules and Agreements of Relevance to the Energy Sector", ICTSD Issue Paper No. 1.

GATT/WTO Cases

32. Brazil — Measures Affecting Imports of Retreaed Tyres (WT/DS332/AB/R) Appellate Body Report [17 December 2007] [hereinafter: *Brazil — Retreaed Tyres*].
33. Brazil — Measures Affecting Imports of Retreaed Tyres (WT/DS332/R) Panel Report [12 June 2007] [hereinafter: *Brazil — Retreaed Tyres*].
34. Canada — Certain Measures Affecting the Renewable Energy Generation Sector and Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program (WT/DS412 and 426/R) Panel Report [19 December 2012] [hereinafter: *Canada — Feed-In Tariff Program*] and [hereinafter: *Canada — Renewable Energy*].
35. Canada — Certain Measures Concerning Periodicals, (WT/DS31/R) Panel Report [14 March 1997] [hereinafter: *Canada — Periodicals*].

36. Canada — Measures Affecting Exports of Unprocessed Herring and Salmon, Report of the GATT Panel adopted on 22 March 1988 (L/6268-35S/98) [hereinafter: *Canada — Herring and Salmon*].
37. Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program and Canada — Measures Relating to the Feed-In Tariff Program (WT/DS412 and 426/AB/R) Appellate Body Report [6 May 2013] [hereinafter: *Canada — Feed-In Tariff Program*].
38. China — Measures concerning Wind Power Equipment (WT/DS419/1) Request for Consultation [22 December 2010].
39. China — Measures Related to the Exportation of Rare Earth, Tungsten, and Molybdenum (WT/DS431, 432 and 433/R) Panel Report, [26 March 2014] [hereinafter: *China—Rare Earth*].
40. China — Measures Related to the Exportation of Various Raw Materials (WT/DS394, 95 and 98/R) Panel Report, [5 July 2011] [hereinafter: *China — Raw Materials*].
41. *European Communities — Measures Affecting Asbestos and Products Containing Asbestos (WT/DS135/R) Panel Report, [18 September 2000]* [hereinafter: *EC — Asbestos*].
42. *European Communities — Measures Affecting Asbestos and Products Containing Asbestos (WT/DS135/AB/R) Appellate Body Report, [12 March 2001]* [hereinafter: *EC — Asbestos*].
43. European Communities — Protection of Trademarks and Geographical Indications for Agricultural Products and Foodstuffs (WT/DS290/R) Panel Report [15 March 2005] [hereinafter: *EC — Trademarks and Geographical Indications (Australia)*].
44. European Communities — Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, (WT/DS27/AB/R) Appellate Body Report [9 September 1997] [hereinafter: *EC — Bananas III*].
45. European Union and Certain Member States — Certain Measures Affecting the Renewable Energy Generation Sector (WT/DS452/1) Request for Consultation [5 November 2012].
46. India — Certain Measures Relating to Solar Cells and Solar Modules (WT/DS456/R) Panel Report [24 February 2014] [hereinafter: *India — Solar Cells*].

47. Korea — Taxes on Alcoholic Beverages, (WT/DS75/AB/R) Appellate Body Report [17 February 1999] [hereinafter: *Korea — Alcoholic Beverages*].
48. United States — Import Prohibition of Certain Shrimps and Shrimp Products, (WT/DS58/AB/R) Appellate Body Report [12 October 1998] [hereinafter: *US — Shrimps*].
49. United States — Prohibition of Imports of Tuna and Tuna Products from Canada, Report of the GATT Panel, adopted 22 February 1982 (L/5198, BISD 29S/91) [hereinafter: *US — Tuna Canada*].
50. United States — Restrictions on Imports of Tuna, Report of the GATT Panel, 16 June 1994, unadopted (DS29/R) [hereinafter: *US — Tuna (EEC)*].
51. United States — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Appellate Body Report, (WT/DS2/AB/R) [29 April 1996] [hereinafter: *US — Gasoline*].
52. *United States — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline (WT/DS2/AB/R)* Appellate Body Report, [29 April 1996] [hereinafter: *US — Gasoline*].
53. United States — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, (WT/DS2/9) Panel Report [20 May 1996] [hereinafter: *US — Gasoline*].
54. United States — Taxes on Automobiles, Report of the GATT Panel, 11 October 1994, unadopted (DS31/R) [hereinafter: *US — Taxes on Automobile*].